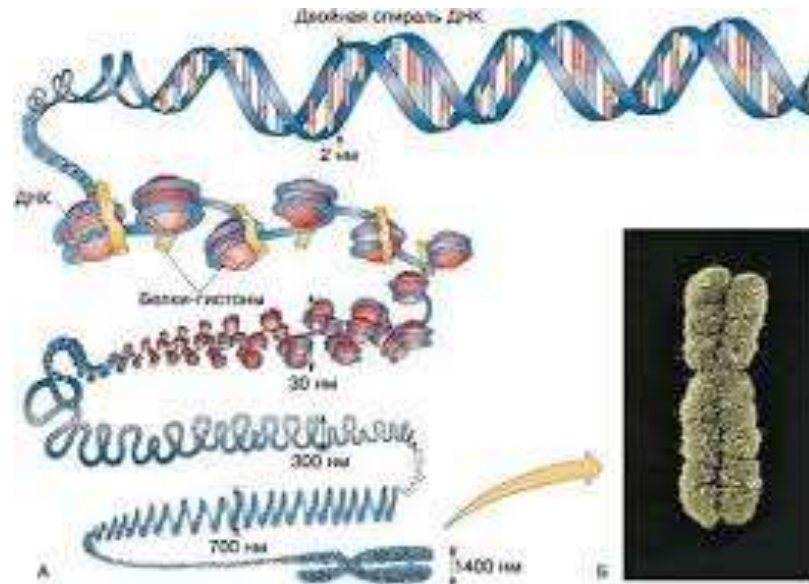

**МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ МЕДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Кафедра біохімії
Непорада К.С.

**СТРУКТУРА ТА БІОХІМІЧНІ ФУНКЦІЇ НУКЛЕОТИДІВ,
БУДОВА ТА БІОЛОГІЧНА РОЛЬ НУКЛЕЇНОВИХ КИСЛОТ**

План лекції

- Будова нуклеозидів та нуклеотидів
- Біологічна роль вільних нуклеотидів
- Види нуклеїнових кислот
- Біологічна роль нуклеїнових кислот
- Будова ДНК
- Будова РНК

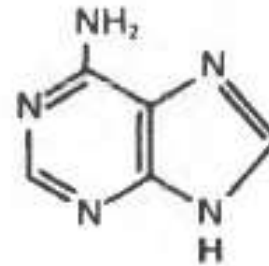
Cambridge - DNA sculpture, <https://commons.wikimedia.org/>

Азотисті основи

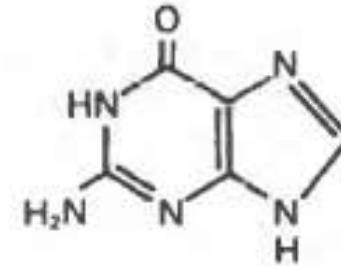
Азотисті основи – це гетероциклічні органічні сполуки, похідні пурину та піримідину, що входять до складу нуклеотидів та нуклеїнових кислот.

Похідні пурину – аденін та гуанін.

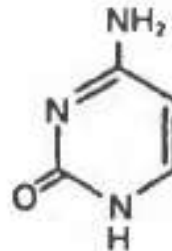
Похідні піримідину – цитозин, тимін, урацил.

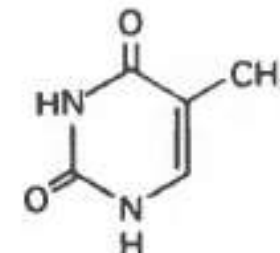
Аденін
(6-амінопурін)

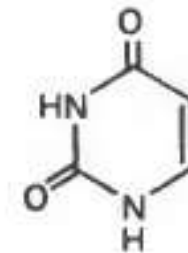
Гуанін
(2-аміно-6-оксипурин)

Цитозин
(2-окси-4-амінопіримідин)

Тимін
(2,4-діокси-5-метилпіримідин)

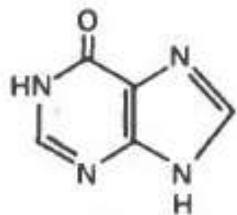

Урацил
(2,4-діоксипіримідин)

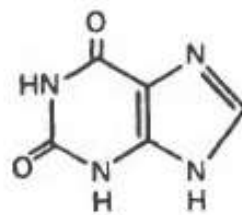
Міnorні азотисті основи

- Крім головних азотистих основ зустрічаються також і інші.

Ксантин і **гіпоксантин** є проміжними метаболітами у обміні аденіну і гуаніну, а сечова кислота – є кінцевим продуктом катаболізму пуринів.

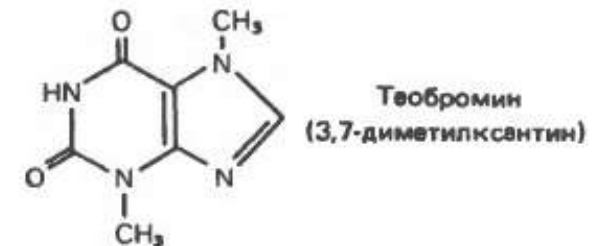
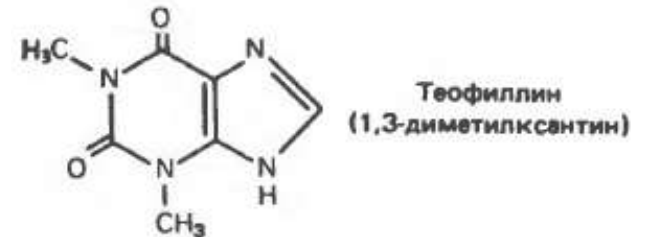
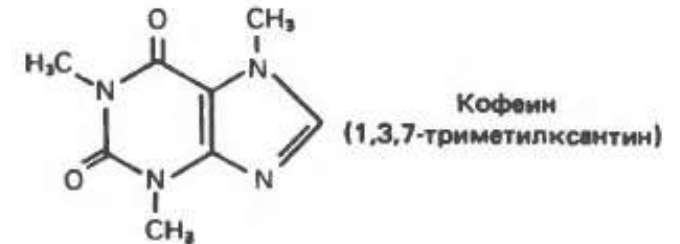

Гіпоксантин
(6-оксипурин)

Ксантин
(2,6-диоксипурин)

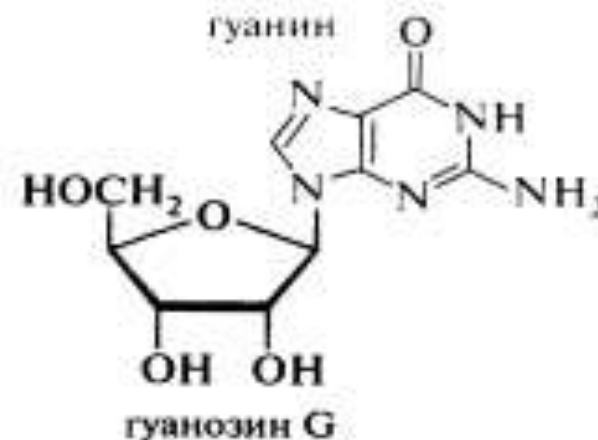
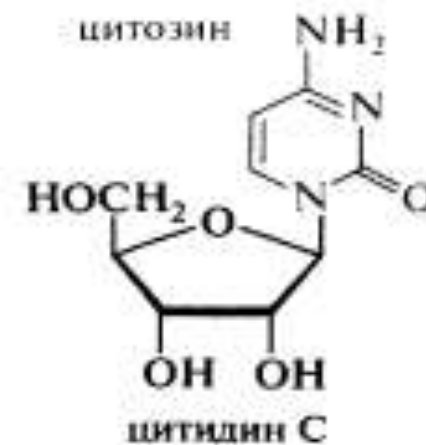
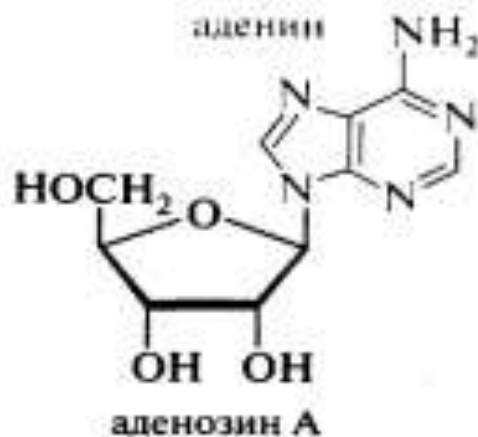
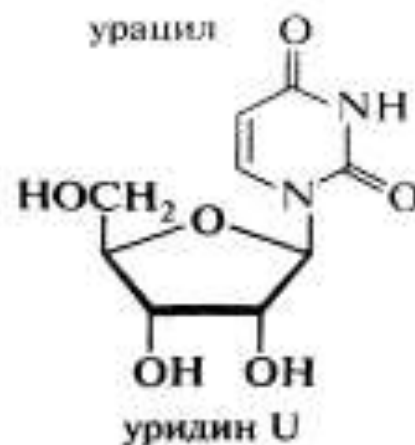
- Також відомі **мінорні азотисті основи**, що знаходяться у складі ДНК і РНК: 5-метилцитозин, N⁶-метиладенін, N⁷-метилгуанін та ін.
- У клітинах рослин є метильовані пуринові азотисті, що володіють фармакологічною активністю: у кавових зернах – **кофеїн**, у чайному листі – **теофілін**, у какао-бобах – **теобромін**.

Нуклеозиди

Нуклеозиди – це двокомпонентні сполуки, що містять у своєму складі азотисту основу (пуринового чи піримідинового ряду) і пентозу (рибозу чи дезоксирибозу; *D*-ізомери та β -аномери), що зв'язані між собою N-глікозидним зв'язком.

N-глікозидний зв'язок формується між 1 атомом Нітрогену піримідинів (9 атомом Нітрогену пуринів) і 1' атомом Карбону пентози.

Нуклеозиди

Назва нуклеозидів залежить від будови.

У пуринів закінчення у назві азотистої основи змінюється на -озин, у піримідинів – на -ідин. При наявності дезоксирибози на початку назви з'являється префікс дезокси-.

Наприклад:

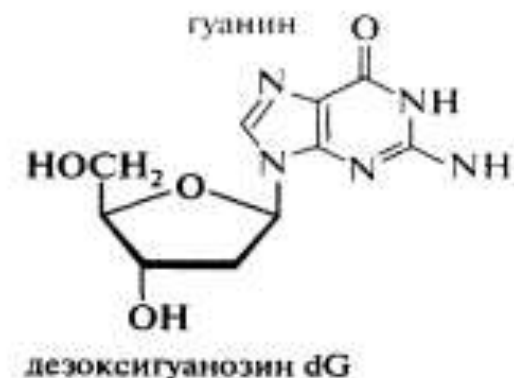
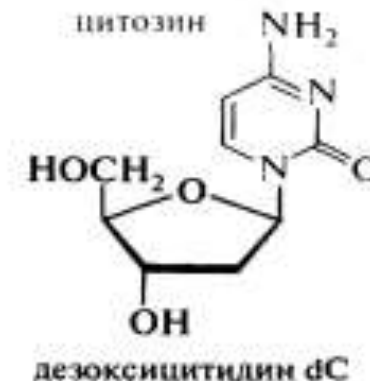
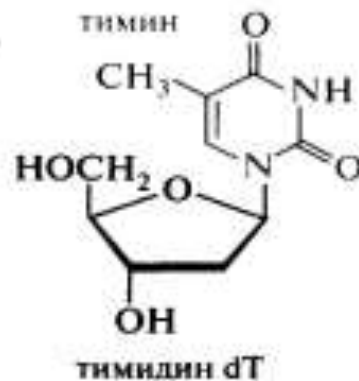
Аденін + рибоза = аденозин

Цитозин + Рибоза = цитидин

Тимін + дезоксирибоза = дезокситимідин (тимідин)

Гуанін + дезоксирибоза = дезоксигуанозин

Таким чином, коли ми лікуємо хворих на оротацидурію препаратом, що містить **уридин**, ми лікуємо їх нуклеозидом, який добре всмоктується у травному тракті і швидко включається у метаболізм. Уридин і **цитидин** також використовують для лікування неврологічних розладів, наслідків інсультів, невралгіях та ін.

Нуклеотиди

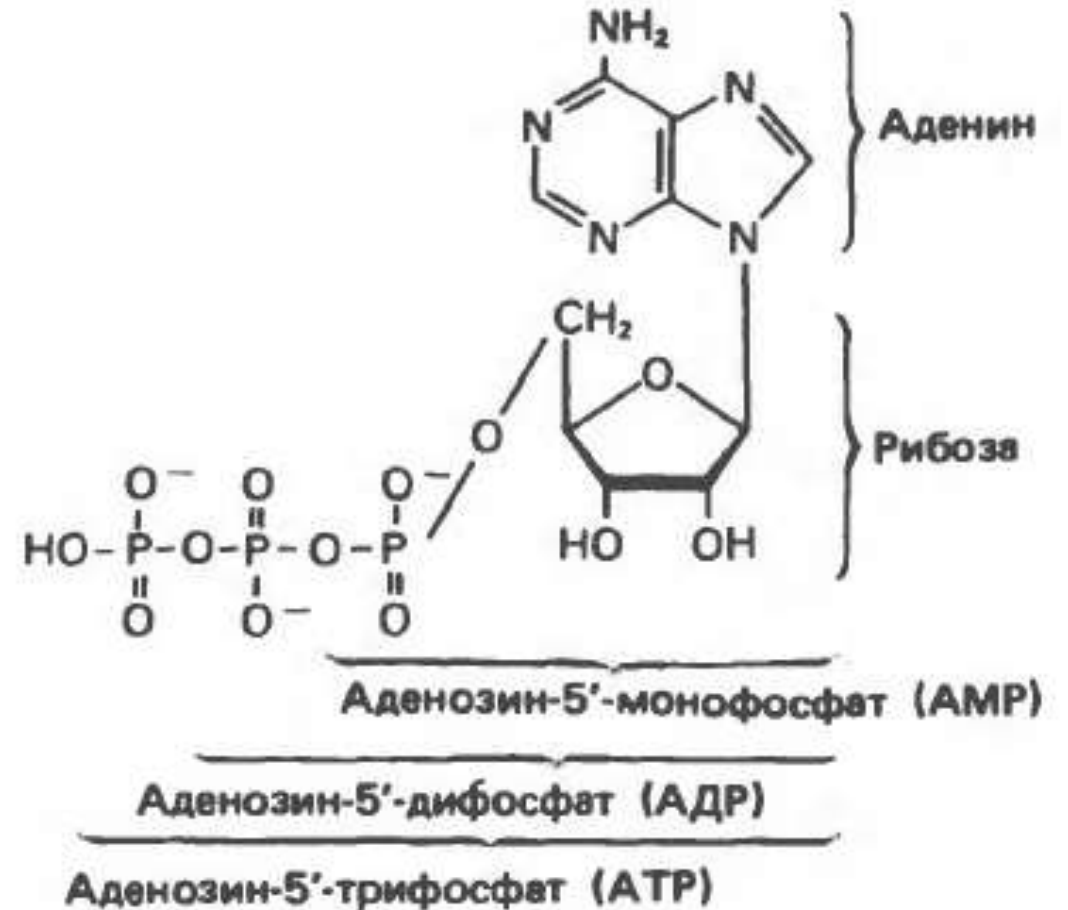
- **Нуклеотиди** – це трикомпонентні сполуки, що складаються з азотистої основи (пуринового чи піримідинового ряду), пентози – (рибози чи дезоксирибози) та залишків фосфорної кислоти (одного, двох, трьох).

Іншими словами – це фосфорильовані нуклеозиди.

Залишок фосфорної кислоти приєднується до пентози фосфоефірним зв'язком.

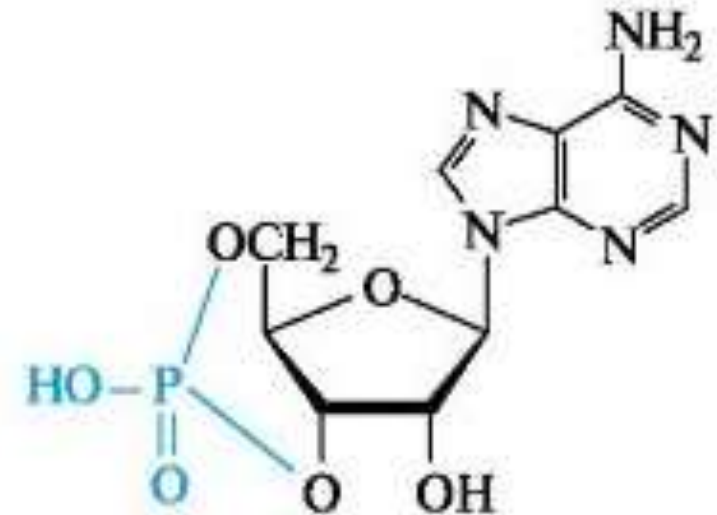
Фосфорилування може відбуватися у 2' (у рибози), 3' чи 5' положеннях, що відображається у назві.

Назва нуклеотидів формується аналогічно нуклеозидам із додаванням номеру місця приєднання залишків фосфорної кислоти та кількості останніх.

Функції вільних нуклеотидів

1. Мономери нуклеїнових кислот
2. Входять до складу коферментів (НАД, НАДФ, ФАД, Ко-А)
3. Енергетична (універсальний макроерг - АТФ, синтез білків - ГТФ, обмін ліпідів - ЦТФ, обмін вуглеводів УТФ)
4. Регуляторна (ковалентна модифікація ферментів шляхом АДФ-рибозилування (донор НАД), дихальний контроль клітин – АТФ/АДФ)
5. Виконують роль вторинних месенджерів внутрішньоклітинного сигналіngu (цАМФ, цГМФ)
6. Є донорами залишків фосфорної кислоти (АТФ) для кіназ.
7. Є переносниками сульфатної групи (ФАФС)
8. Слугують переносниками метильних груп (S-аденозилметіонін) в обміні амінокислот, синтезі креатину, карнітину, холіну.
9. Похідні азотистих основ, нуклеозидів використовують для хіміотерапії онкологічних захворювань.

аденозин-3',5'-фосфат (сАМФ)

НУКЛЕЇНОВІ КИСЛОТИ

Нуклеїнові кислоти – інформаційні високомолекулярні біополімери, мономерами яких є нуклеотиди.

Види нуклеїнових кислот:

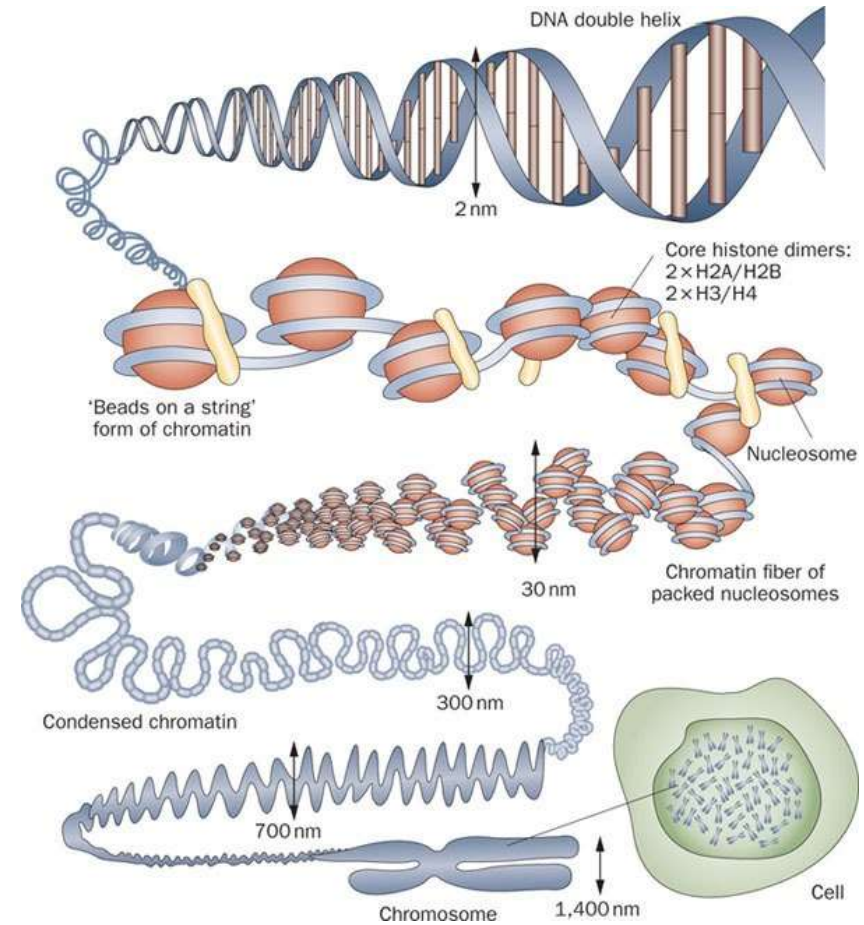
- Дезоксирибонуклеїнова кислота (ДНК)
- Рибонуклеїнова кислота (РНК)

Типи ДНК:

- Ядерна ($3,5 \cdot 10^9$ пн)
- Мітохондріальна МтДНК (кільцева, 16569 пн, 37 генів: 13 мРНК, 22 тРНК, 2 рРНК-12S, 16S)

Типи РНК:

- мРНК (іРНК)
- рРНК
- тРНК
- мікроРНК (2815 видів мікроРНК (реліз 2018 р. miRBase Sequence Database))
- siРНК (small interfering, малі інтерферуючі, дволанцюгові, 20-25 нуклеотидів)

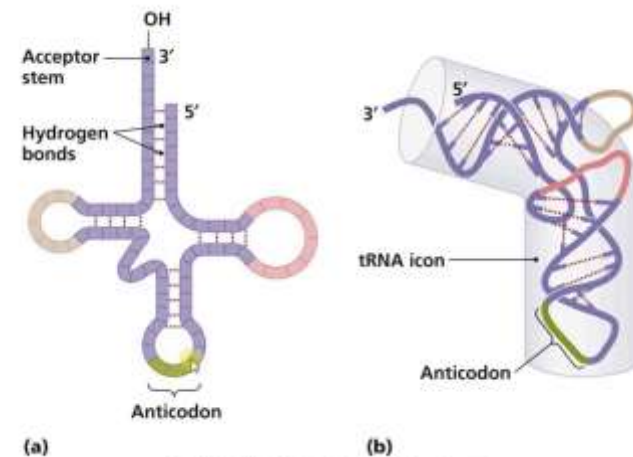
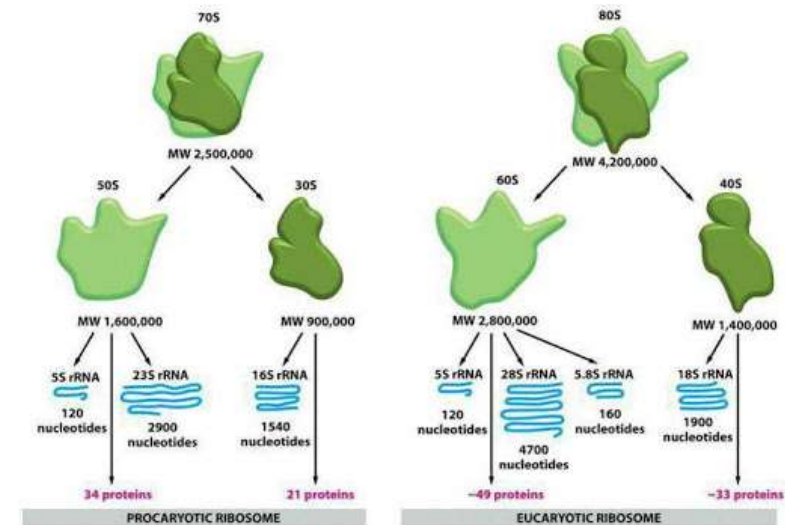
Біологічна роль нуклеїнових кислот

Біологічна роль ДНК:

- Збереження та передача генетичної інформації

Біологічна роль РНК:

- мРНК (2-5% від загальної кількості РНК) – транскрибується в межах структурного гену та є матрицею для трансляції (біосинтезу білка)
- рРНК (70-80%) розподіляються в залежності від швидкості седиментації на 18S, 5S, 28S, 5,8S (*s-коєфіцієнт Сведберга*). Рибосома 80S – суперферментна система трансляції.
- тРНК (10-20%). Трансфер амінокислот та декодування нуклеотидної послідовності мРНК в амінокислотну - білку.
- мікроРНК впливають на експресію близько 1/3 протеїнокодуючих генів людини.
- siРНК - механізм РНК – інтерференції, тобто своєрідний «внутрішньоклітинний імунітет», що дозволяє розпізнавати і швидко знищувати чужу РНК.

МтДНК

Структура мітохондріального геному і приклади мітохондріальних хвороб:

ADPD - Хвороба Альцгеймера / хвороба Паркінсона;

DEAF - нейросенсорна втрата слуху;

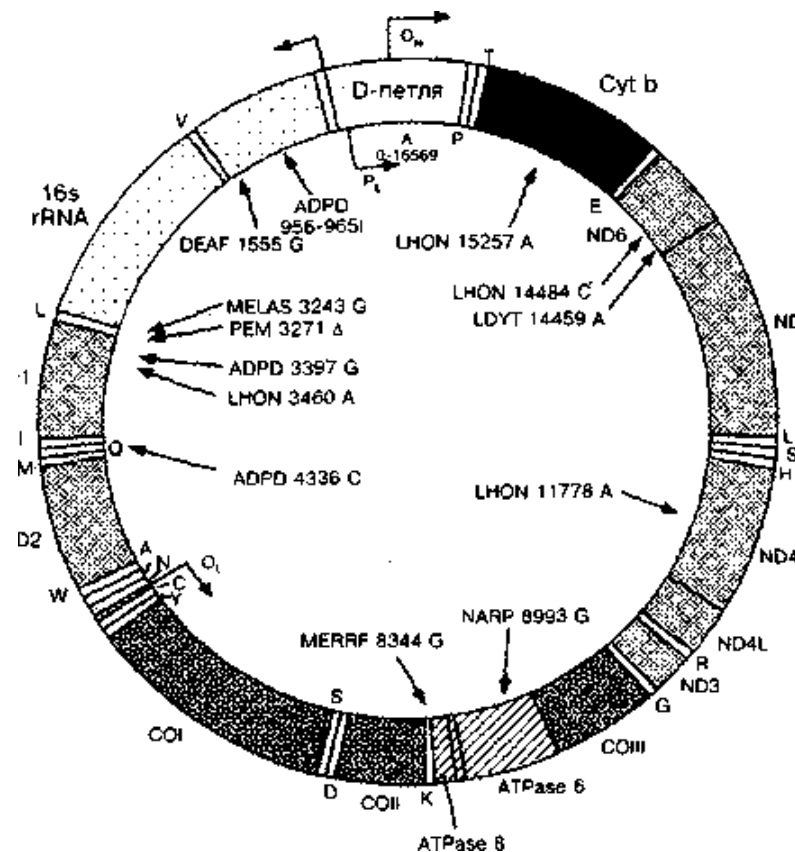
LHON -спадкова нейрооптальмопатія Лебера;

LDYT- LHON і дистонія **MELAS** (мітохондріальна **міопатія**, **енцефалопатія**, **лактоацидоз** і напади **судом**);

MERRF - міоклональна епілепсія в сполучені з незвично червоними м'язовими волокнами;

NARP - нейропатія, атаксія і пігментний ретиніт;

PEM - летальна прогресуюча енцефаломіопатія.

БУДОВА ДНК

Первинна структура ДНК –
послідовність
дезоксирибонуклеотидів в ланцюзі,
зв'язаних між собою 3'-5'-
фосфодієфірним зв'язком.

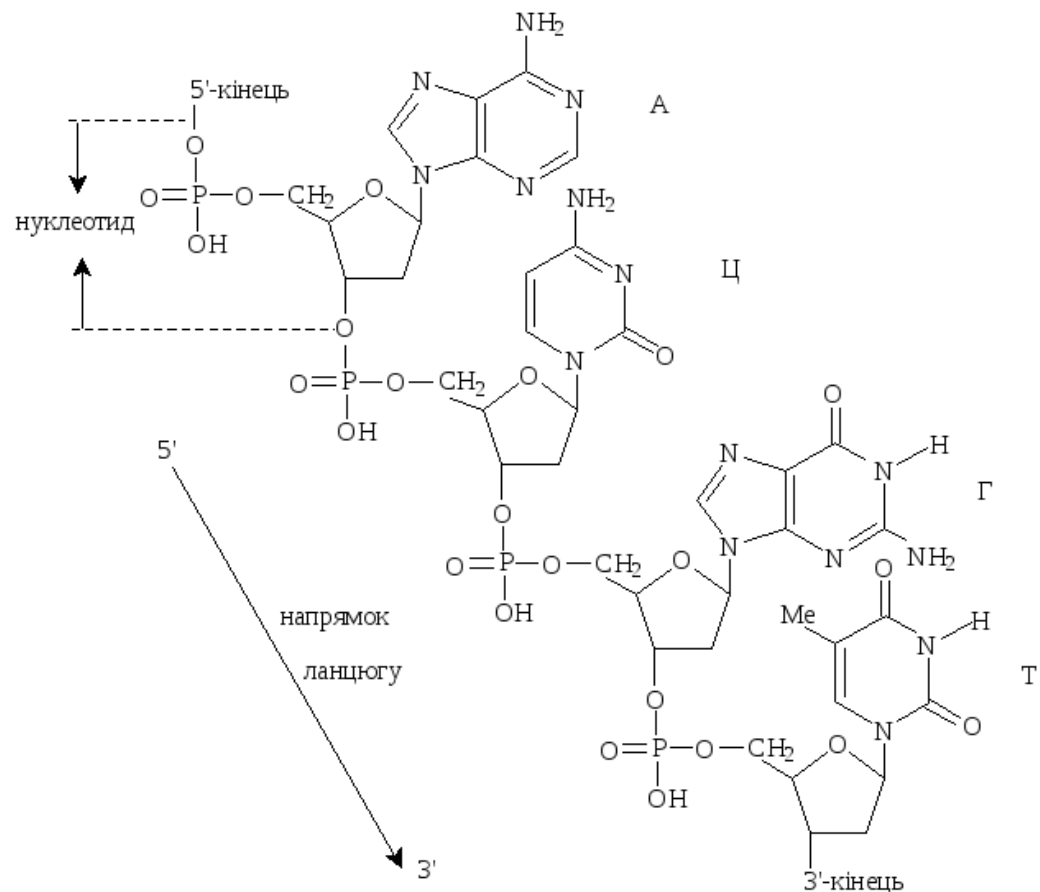
Мономери ДНК –
дезоксирибонуклеотидтрифосфати:

dATФ

dГТФ

dЦТФ

dТТФ

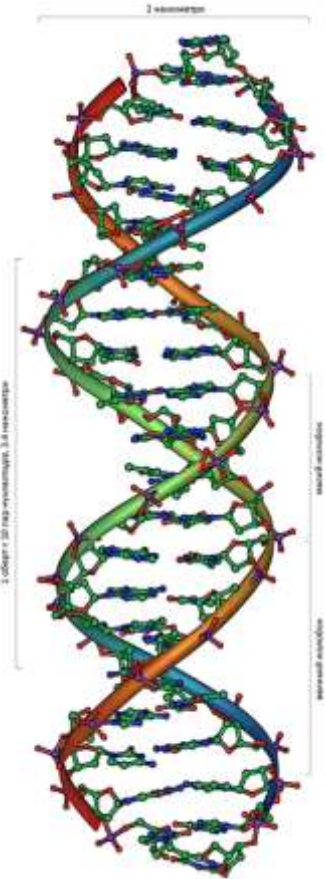
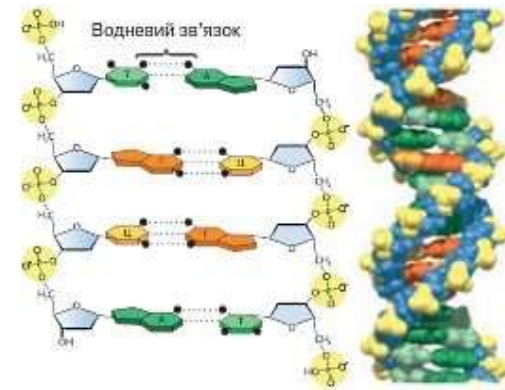
БУДОВА ДНК

Френсис Крік та Джеймс Уотсон

Вторинна структура ДНК – модель Д. Уотсона та Ф. Кріка (1953)

The Nobel Prize in Physiology or Medicine 1962

"for their discoveries concerning the molecular structure of nucleic acids and its significance for information transfer in living material"

Francis Harry Compton Crick

🕒 1/3 of the prize

United Kingdom

MRC Laboratory of Molecular Biology
Cambridge, United Kingdom

James Dewey Watson

🕒 1/3 of the prize

USA

Harvard University
Cambridge, MA, USA

Maurice Hugh Frederick Wilkins

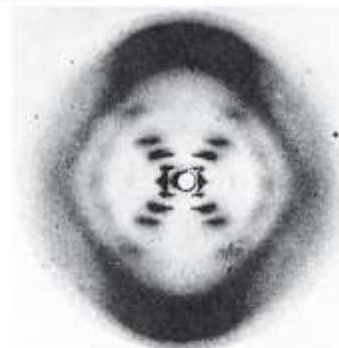
🕒 1/3 of the prize

United Kingdom and New Zealand

London University
London, United Kingdom

Rosalind Franklin

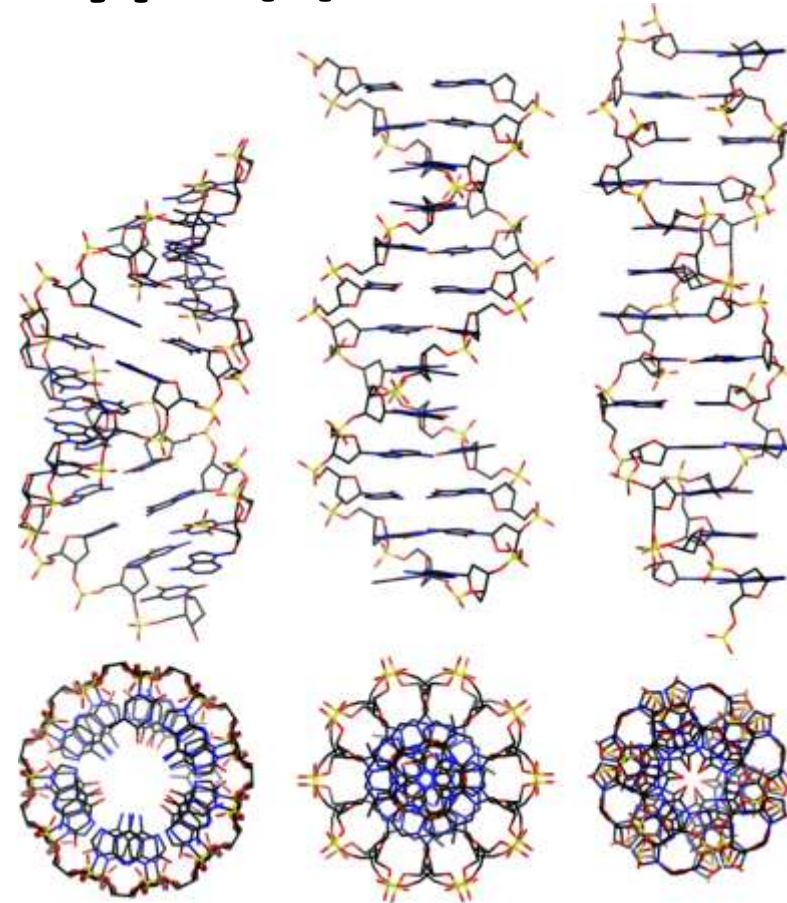
Franklin's X-ray diffraction photograph of DNA

Структура подвійної спіралі ДНК була запропонована Френсисом Кріком і Джеймсом Уотсоном у 1953 році на основі рентгеноструктурних даних, отриманих Морісом Вілкінсом і Розаліндою Франклін, і правил Чаргафа, згідно з якими в кожній молекулі ДНК дотримуються строгі співвідношення, що зв'язують між собою кількість азотистих основ різних типів. Пізніше запропонована Уотсоном і Кріком модель будови ДНК була доведена, а їхня робота відмічена Нобелівською премією з фізіології і медицини 1962 року. Серед одержувачів не було Розалінди Франклін, що померла на той час, оскільки премія не присуджується посмертно.

Вторинна структура ДНК

ДНК може формувати кілька типів подвійних спіралей. В даний час вже відомо шість форм (A-E і Z-форма).

Подвійна спіраль β -форми (частіше зустрічається) складається з двох антипаралельних полінуклеотидних ланцюгів, які сполучені між собою водневими зв'язками за принципом комплементарності (А-Т, Г-Ц) утворюючи правообертаючу спіраль: діаметр – 2 нм, відстань між азотистими основами – 0,34 нм, на 1 віток спіралі – 10 нуклеотидних пар. Окрім водневого зв'язку спіраль стабілізована «стекинг-взаємодіями», що утворюються за рахунок взаємодій між р-електронними хмарами гетероциклів азотистих основ.

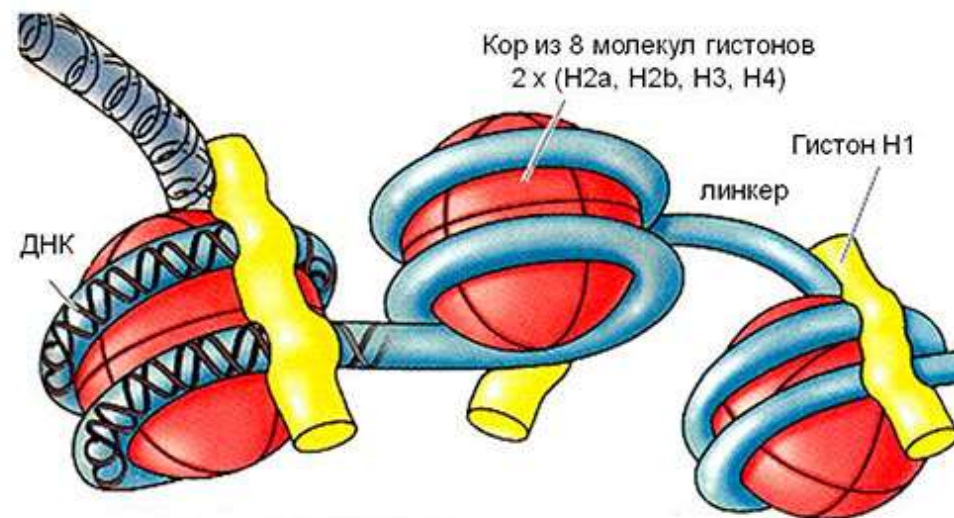
Візуалізація конформаційної ізомерії ДНК А-, В-, Z-форми в фронтальній площині та горизонтальному розрізі.

Mauroesgueroto <https://commons.wikimedia.org>

Нуклеосомний рівень компактизації ДНК

Третинна структура ДНК – це утворення комплексу подвійної спіралі ДНК з білками, утворюючі нуклеосомну фібрилу (10 нм). Кожна **нуклеосома** містить спіральний сегмент ДНК довжиною 146 пар нуклеотидів, намотаний з утворенням 1,75 витків на нуклеосомний кор. Нуклеосомний кор - це гістоновий октамер, що складається з гістонів H2A, H2B, H3 і H4, по дві молекули кожного виду, який виглядає як диск діаметром 10 нм і товщиною 5,7 нм. П'ятий гістон, H1, не входить до складу нуклеосомного кора. Він контактує з ДНК в тих місцях, де подвійна спіраль входить і виходить з нуклеосомного кора. Це лінкерні ділянки ДНК, довжина яких варіює залежно від типу клітин від 40 до 50 нп.

Строение нуклеосомы

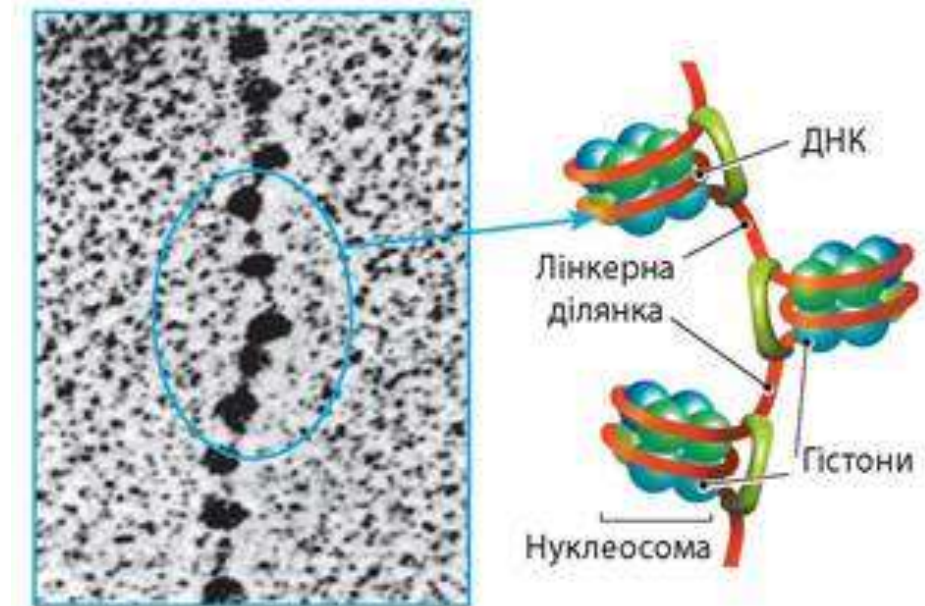

<https://vseobiology.ru/obshchaya-biologiya/2076-37-osobennosti-organizatsii-geneticheskogo-materiala-u-eukariota-nukleosoma>

Типи гістонових білків

Гістони - прості білки, складають до 50% хроматину. Виявлено п'ять основних класів гістонів: **H1, H2A, H2B, H3, H4**, що розрізняються за розмірами, амінокислотним складом і величиною заряду (позитивний).

Гістон H1 складається з одного поліпептидного ланцюга, що містить приблизно 215 амінокислот; розміри інших же гістонів варіюють від 100 до 135 амінокислот. Всі вони скручені в глобулу діаметром близько 2,5 нм, містять велику кількість позитивно заряджених амінокислот лізину і аргініну. Гістони можуть бути ацетильовані, метильовані, фосфорильовані, поли (АДФ) -рибозильовані. Гістони взаємодіють з ДНК в основному через іонні зв'язки, що утворюються між негативно зарядженими фосфатними групами ДНК і позитивно зарядженими лізиновими і аргініновими залишками гістонів.

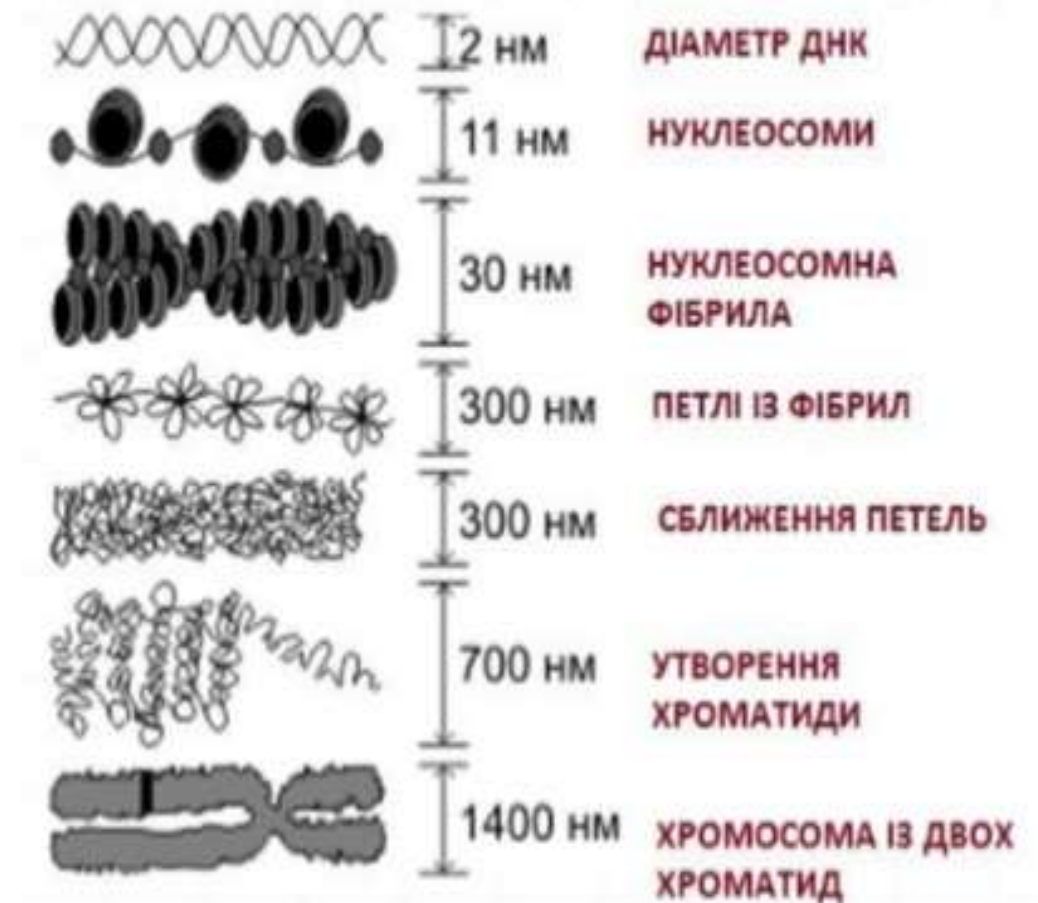

Рівні компактизації ДНК

Четвертинна структура ДНК – це нуклеомерний рівень - соленоїдна фібрила (30 нм), яка утворюється за рахунок спіралізації нуклеосомної (10 нм) фібрили, де на віток спіралі припадає 6 нуклеосом.

Такий тип компактизації відповідає інтерфазному хроматину.

П'ятий рівень компактизації ДНК (петлевий рівень) – це утворення петель нуклеомерної фібрили, які прикріплюються до scaffold (протеїновий каркас, що складається з негістонових білків) з утворенням хроматиди та хромосом, який відбувається у стадію мітозу клітинного циклу.

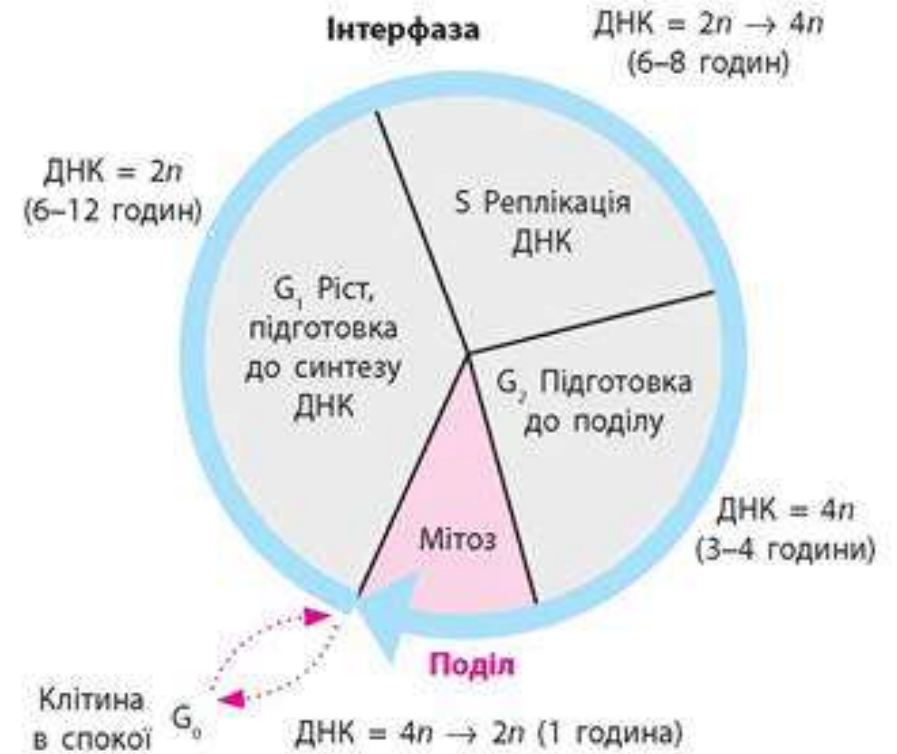
Типи хроматину

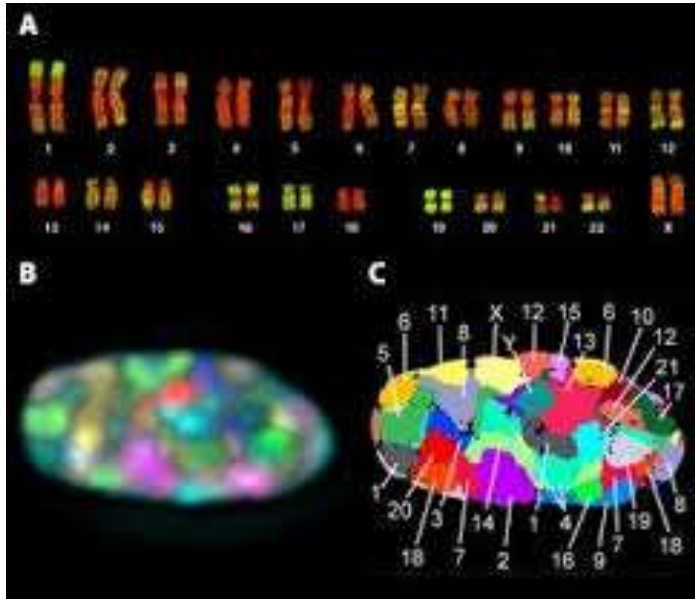
Хроматин - це комплекс білків з ядерною ДНК (нуклеопротеїд). Основна частина хроматину (90%) неактивна. Вона містить щільно упаковану, конденсовану ДНК - це **гетерохроматин**.

Розрізняють конститутивний, генетично неактивний хроматин (сателітна ДНК) складається з ділянок, що не експресуються, і факультативний - неактивний в ряду поколінь, але при певних обставинах здатний експресуватися. Активний хроматин (**еухроматин**) неконденсований, тобто упакований менш щільно. У різних клітинах його вміст становить від 2 до 11%. У клітинах головного мозку його найбільше - 10-11%, в клітинах печінки - 3-4 і нирок - 2-3%. Відзначається активна транскрипція еухроматину. При цьому його структурна організація дозволяє використовувати одну й ту ж генетичну інформацію ДНК, властиву даному виду організму, по-різному в спеціалізованих клітинах.

Хроматин – це нуклеопротеїд у інтерфазу клітинного циклу (G1, S, G2), тобто компактизації ДНК на нуклеомерному рівні.

У складі хромосом хроматинова фібрила 30 нм компактується та конденсується у вигляді петель, що відбувається у стадію мітозу.

Datei:PLoS Biol 3.5.Fig1bNucleus46Chromosomes.jpg

- Розмір геному людини становить 3 мільярди пар основ. Кожна з 23 пар хромосом містить окрему лінійну дволанцюгову молекулу ДНК. Розмір ДНК в найбільшій хромосомі 1 - 250 мільйонів пар нуклеотидів, а в найменшій - 47 мільйонів.
- Загальна довжина ДНК 1 клітини близько 2 м, якщо врахувати, що загальна кількість клітин 10^{13} , то загальна довжина ДНК однією людини $2 \cdot 10^{10}$ км, що в 500 000 раз більше діаметру Землі та в 134 рази більше від відстані Землі до Сонця.
- У кожній клітині людини близько 22-25 тисяч пар генів. В генах записана інформація про структуру молекул РНК: матричної (кодує білки), рибосомальної, транспортної та деяких інших видів РНК.
- Середній розмір гена в хромосомі становить близько 50 тисяч пар нуклеотидів. Найкоротші гени містять всього два десятка нуклеотидів, наприклад, гени ендорфінів. Гени інтерферонів - білків, які захищають людину від вірусних інфекцій, мають розмір близько 700 нуклеотидів. Найдовший ген, який кодує один з білків м'язів - міодістрофін, містить 2,5 мільйона нуклеотидів.
- У примітивних організмів, таких як бактерії, гени займають близько 80-90% всієї ДНК. У людини на структурні гени доводиться, не більше 5% нуклеотидних послідовностей. Інша ДНК гетерохроматину, виконує важливі функції, в тому числі містить інформацію про те, як, в якому порядку повинні включатися гени. Близько третини генома припадає на повторювані послідовності різної довжини.
- Ендогенні ретровіруси становлять близько 3% ДНК людини.
- Будь-які 2 людини зазвичай більше ніж на 99,5% ДНК-ідентичні (на 99% ідентичні шимпанзе). Отже, індивідуальна варіація кодується у менш ніж 0,5% нашої ДНК!

БУДОВА РНК

Первинна структура РНК –
послідовність рибонуклеотидів в
ланцюзі, зв'язаних між собою 3'-5'-
фосфодієфірним зв'язком.

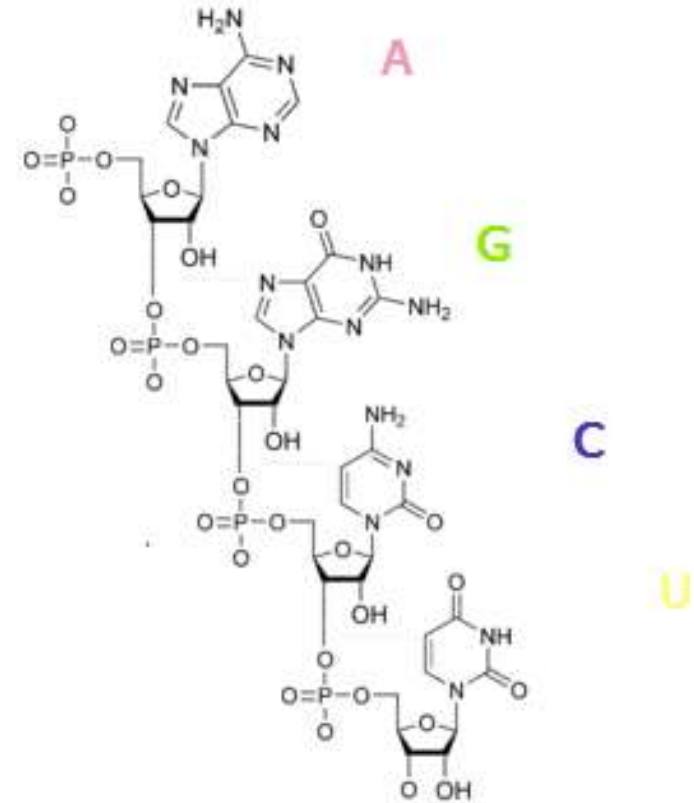
Мономери РНК –
рибонуклеотидтрифосфати:

АТФ

ГТФ

ЦТФ

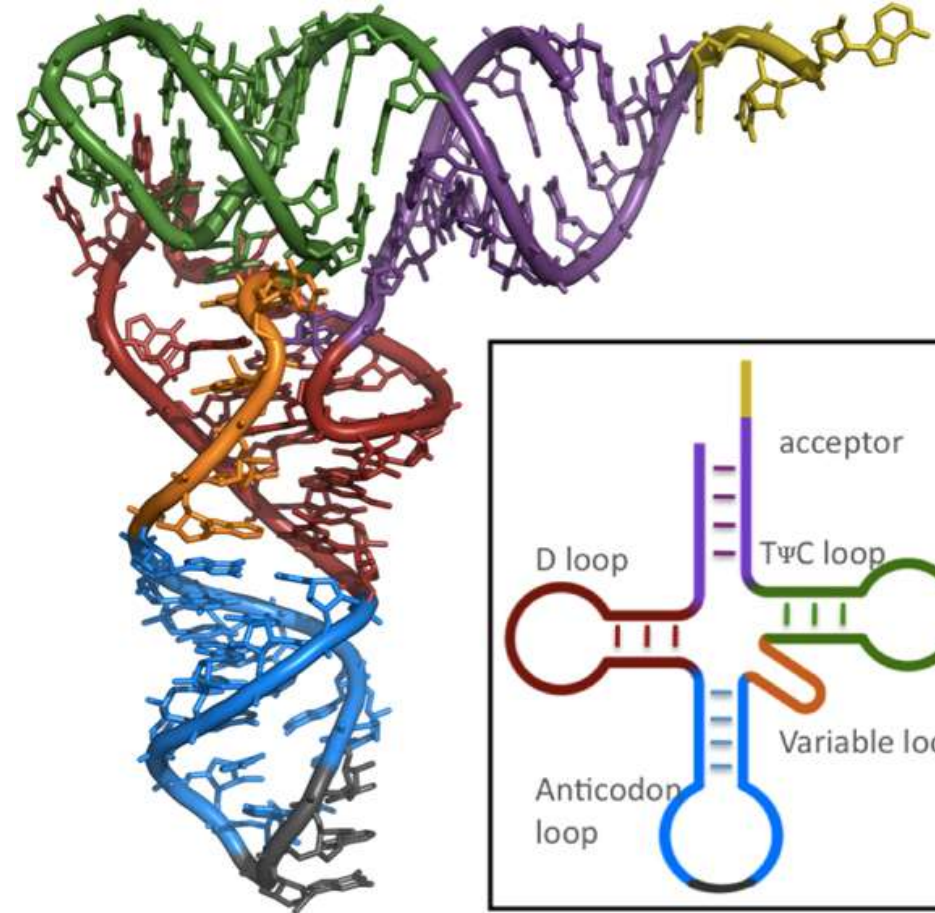
УТФ

<https://uk.wikipedia.org>

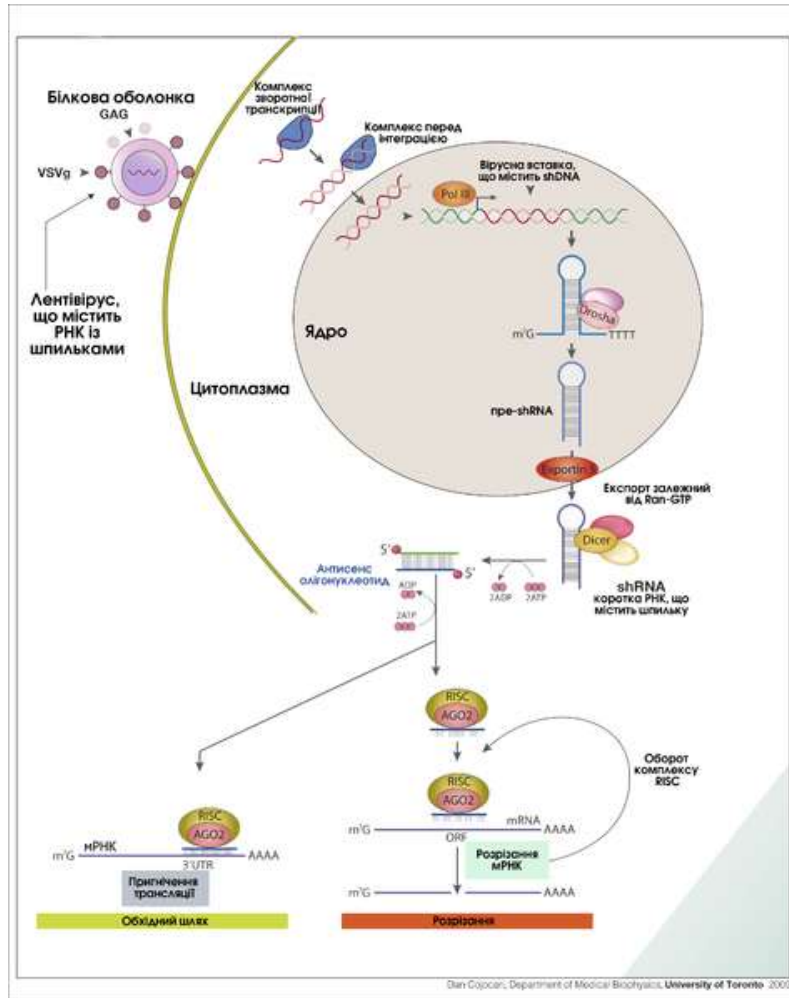
БУДОВА РНК

Просторова структура РНК характеризується наявністю ділянок, що мають двохспіральну структуру – «шпильки», які утворюються за рахунок водневих зв'язків за принципом комплементарності (А-У, Г-Ц).

Просторова будова тРНК. https://www.researchgate.net/figure/The-general-tRNA-tertiary-structure-and-the-secondary-structure-in-the-box-Four_fig1_230614338

РНК інтерференція

Ендрю Фаєр

Крейґ Мелло

- РНК інтерференція (англ. RNA interference, RNAi) – система контролю активності генів еукаріотичних клітин, що здійснюється за допомогою коротких (20-25 нуклеотидів) молекул рибонуклеїнової кислоти. Ключовими молекулами в РНК інтерференції є короткі двохланцюгові інтерферуючі **сіРНК** (англ. small interfering RNA, siRNA) та одноланцюгові **мікроРНК** (англ. microRNA), ці молекули можуть вступати у взаємодію із комплементарними послідовностями в інших молекулах РНК, наприклад у матричних РНК і підвищувати або пригнічувати їхню активність. Одним найпоширеніших та найкраще вивчених механізмів дії РНК інтерференції є посттранскрипційне пригнічення експресії генів шляхом руйнування або деаденілювання мРНК.
- РНК інтерференція виявлена у клітинах більшості еукаріот. Вона є важливим механізмом захисту клітини від паразитуючих генів – вірусів та транспозонів, також бере участь у регуляції експресії власних генів організму, зокрема у процесі ембріогенезу.
- Вибірковий і потужний характер впливу РНК інтерференції на експресію генів, дозволяє використовувати це явище як зручний інструмент біологічних досліджень, як у культурах клітин так і в живих організмах. Використання цього шляху також є багатообіцяючим для біотехнології та медицини.
- Історично РНК інтерференція була відома під іншими назвами, зокрема косупресія та посттранскрипційне пригнічення експресії генів. Тільки після детальнішого дослідження цих процесів, які спочатку здавались непов'язаними, стало зрозуміло, що всі вони є прикладами РНК інтерференції. **У 2006 році Ендрю Фаєр та Крейґ Мело отримали Нобелівську премію з фізіології та медицини** за роботу присвячену механізмам РНК інтерференції у *Caenorhabditis elegans*, яку вони опублікували у 1998 році.

<https://sites.google.com/site/nobelivskilareati/2006/vidkritta-rnk-interferenciie-mozlivosti-kontrolyu-aktivnosti-pevni-h-geniv>

Література

1. Біологічна і біоорганічна хімія: у 2 кн.: підручник. Кн. 1 Біоорганічна хімія / [Зіменковський Б.С., Музиченко В.А., Ніженковська І.В. та ін.]; за ред. Б.С. Зіменковського – К.: ВСВ «Медицина», 2014. – 272 с.
2. Біологічна і біоорганічна хімія: у 2 кн.: підручник. Кн. 2 Біологічна хімія / [Губський Ю.І., Ніженковська І.В., Корда М.М. та ін.]; за ред. Ю.І. Губського. – К.: ВСВ «Медицина», 2016. – 544 с.
3. Біохімія: підручник / за загальною редакцією професора А.Л. Загайка, проф.К.В. Александрової – Х.: Вид-во «Форт», 2014. – 728 с.
4. Губський Ю.І. Біологічна хімія / Губський Ю.І. - Київ-Тернопіль, Укрмедкнига, 2000. – 508 с.
5. Тарасенко Л.М. Функціональна біохімія : Підруч. для студ. / Л. М. Тарасенко, В. К. Григоренко, К. С. Непорада. - 2-е вид., доопрац. і доповн. - Вінниця : Нова Кн., 2007. - 379 с.
6. Гонський Я.І. Біохімія людини / Гонський Я.І., Максимчук Т.П., Калинський М.І Підручник. Тернопіль: Укрмедкнига, 2002.- 744 с.
7. Северин С.Е. Биологическая химия с упражнениями и задачами: учебник / под ред. чл.-корр. РАМН С.Е. Северина. – М.: ГЭОТАР-Медиа, 2011. – 634 с.: ил.
8. Марри Р. Биохимия человека / Р.Марри, Д. Греннер, П.Мейес, В.Родуэлл. // В 2-х томах. Т.2. Пер. с англ: - М.: МИР, 1993. – 415 с., ил.
9. Лекція «Обмін нуклеотидів» Слободяник Н.М. (слайди 3-7).